

GEORGIUS DE HUNGARIA’NIN GOTİK HARFLERE AKTARDIĞI İKİ YUNUS EMRE ŞİİRİ (1480/1481) ÜZERİNE NOTLAR*

*Some Notes on Two Yunus Emre Verses (1480/1481) Transformed
into Gothic Letters by Georgius de Hungaria*

Ömer YAĞMUR**

Dil Araştırmaları, Bahar 2018/22: 79-93

Öz: Georgius de Hungaria 1438-1458 yılları arasında savaş esiri olarak Anadolu’da bulundu. Anadolu’da geçirdiği yirmi yıllık gözlemlerini Tractatus de Moribus, Conductionibus et Nequicia Turcorum adlı kitabında toplamıştır. Kitabının sonunda Gotik harflerle Yunus Emre Divânında tespit edilemeyen iki manzume bulunmaktadır. İlk olarak 1901’de Karl Foy tarafından ilim âlemine tanıtılan şiirler sonraki yıllarda bazı Türkologlar tarafından yeniden ele alınmıştır. Buna rağmen şiirler hâlâ yeni bakış açılarıyla yorumlanmaya muhtaç görünmektedir. Bu yazıda ise sözü edilen şiirlerdeki bazı kelimelerin fonetik kodlarına dikkat çekilerek birkaç kelime için yeni okuma önerileri getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yunus Emre, şiir, Georgius de Hungaria, Transkripsiyon metinleri, Karamanlıca.

Abstract: Georgius de Hungaria was in Anadolu as a captive between 1438 and 1458. He compiled a book entitled Tractatus de Moribus, Conductionibus et Nequicia Turcorum which contains his twenty years observation about Ottoman-Turks. Two Yunus verses appear at the end of the book which could not found in Yunus Emre’s Divân. The verses were introduced to the science society by Karl Foy in 1901 after then the poems were reinterpreted by some Turcologists. Nevertheless, the verses still seem needy to be interpreted with new approaches. This study, drawing attention to the phonetic codes of some words in the mentioned verses, offers a new reading suggestion for some words.

Keywords: Yunus Emre, verse, Georgius de Hungaria, Transkriptionstext, Karamanlidika.

Giriş

1437 yılında Romain Sigismund ardında bir varis bırakmadan ölünce yeni kralın kim olacağı konusunda Almanlar ve Macarlar arasında büyük bir kavga patlak vermişti

* Bu makale, aynı isimle Erciyes Üniversitesi tarafından 31 Ocak-02 Şubat 2018 tarihlerinde düzenlenen 1. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresinde sunduğum bildirinin genişletilmiş hâlidir.

** Dr., Abant-İzzet Baysal Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bolu/TÜRKİYE. omeryagmur@gmail.com. Gönderim Tarihi: 19.03.2018 / Kabul Tarihi: 10.05.2018

(György 2009: 27). Bu karışıklığı fırsat bilen Osmanlılar büyük bir orduyla¹ ertesi yıl II. Murat'ın komutasında Erdel üzerine sefere çıktılar (İnalçık 2009: 27; György 2009: 27). 1438 yılının yaz aylarında on beş on altı yaşlarında olan Georgius (György) ile Türklerin yolu Georgius'un eğitim için henüz bir yıl önce geldiği Schebesch² kalesinde keşişti. Kale, 1435-1447 yılları arasında hüküm süren Şeytan lakaplı Eflak Prensi II. Vlad Drakul'un³ şehir halkıyla kurduğu dostane ilişkiler sayesinde kendilerine herhangi bir maddi ya da manevi zarar verilmeyeceği teminatı ile çatışma yaşanmadan⁴ alındı. Öte yandan, Georgius'un da aralarında bulunduğu az sayıda insanla birlikte eski derebeyleri ve bölgenin bazı ileri gelenleri teslim olmayıp bir kuleye tahkimat kurarak Türklerle çarpışmayı tercih etti. Dik ve sarp bir yerde bulunan bu kuleyi almak Osmanlı askerleri için başta biraz zorluk çıkarsa da Georgius'un yazdıklarına göre Türkler buna kısa sürede çözüm bulmuş görünüyorlar:

“... kimileri çarpışmaya devam ederken ötekiler dağılıp çalı çırpı ve odun toplayıp bunları kulenin etrafında yığmaya başlamışlardı. Odun yığını neredeyse kulenin boyuna ulaşmıştı. Ardından buraları ateşe verdiler ve bizi fırındaki ekmekler gibi pişirmeye başladılar.” (György 2009: 29-30).

Bu çarpışma sırasında sağ ele geçirilen Georgius'un Türkler elindeki esirlik macerası böylece başlamış oluyordu. Kendisinin ifadesine göre Türkler arasındaki esareti Anadolu'dan kaçtığı 1458'e kadar yirmi iki yıl sürmüştür.⁵

Bu yirmi iki yıl süresince çiftçilik ve çobanlıkla uğraşan Georgius'un anlattığı olaylara göre onun Edirne'de köle taciri tarafından ilk kez satıldıktan sonra Bergama, Bursa ve Sakız adasında bulunduğunu biliyoruz (György 2009: 96, 97, 124). Hatıralarına coğrafi bir sınır çizmek gerekirse onun 'Uşak-Bursa hattının batısı ile Ankara arasında bir yerde, muhtemelen Eskişehir-Kütahya taraflarında yaşadığı' tahmin edilebilir (Özcan 2013:112).

Georgius, Türklerin dinî ve sosyal hayatına ilgilidir. Kalenderî dervişleri ile yakın temasta bulunmakla birlikte namaz, semah gibi dini ritüelleri yakından izlemiş olması ve Seyid Gazi, Hacı Bektaş-ı Veli, Âşık Paşa, Elvan Paşa, Şeyh Paşa gibi din büyüklerinden bahsetmesi onun Osmanlı dinî hayatıyla ne kadar iç içe olduğunu gösteriyor.⁶ Esirliği süresince Hristiyanlık ve İslamiyet inancı arasında sıkça gidip geldiğini görüyoruz:

“Hatta Hristiyanlık inancımı ciddi olarak sorgulamaya başlamıştım; Tanrı'nın inayeti ve bağışlayıcılığı olmasaydı, Tanrım beni koruyup esirgemeseydi belki de ben de alçakça bir biçimde dinimden, imanımdan dönecektim.” (György 2009: 24).

1 Georgius (György) 'söylentilere göre' gelen ordunun 300.000'den fazla süvari olduğunu telaffuz ediyor. Ordunun sayıca üstünlüğüne vurgu yapılmak istenilmiş olmalı.

2 Georgius bu bölgeye Macarların Schebesch, Almanların ise Muelenbag adını verdiklerini belirtiyor (György 'Schnapp' 2009: 28). Bu bölge kitabın yazıldığı tarihlerde Macaristan sınırları içerisindeyken, bugün Romanya'dadır.

3 Eflak voyvodası *Kazıklı Voyvoda* lakablı III. Drakula'nın babası (György 'Schnapp' 2009: 28).

4 Bu görüşmeler genelde Osmanlı ordusunun yedek kuvvetlerinde yer alan Hristiyan birlikler içerisinde seçilen bir ara bulucu tarafından yürütülüyordu (György 'Schnapp' 2009: 28).

5 Georgius, Osmanlı elindeki esirlik süresini 1436-1458 yılları olarak veriyor (György 2009: 30); fakat II. Murat'ın Erdel seferi 1438 yılındadır. Dolayısıyla eğer Anadolu'dan kaçış tarihi doğru ise Türkler arasında ancak yirmi yıl geçirmiş olmalıdır.

6 Georgius'un Osmanlı hayatındaki dinî yaşayış ile ilgili gözlemleri için (Özcan 2013)'e müracaat edilebilir.

“Edirne’de beni ilk köle tacirimden satın aldıktan sonra, Bergama’daki bir çiftçiye sattılar. Bu çiftçinin bana olan gaddarlığı, beni kaçıp kurtulmak konusunda türlü yollar düşünmeye itti. Hatta bu adamın kötülüğü nedeniyle çok çabuk İslam inancından dönmüş ve İsa’ya olan inancım kuvvetlenmişti.” (György 2009: 97).

“...mezmurları ve duaları ihmal etmeye başladım. Türklerin dualarını ezberlemeye ve ibadetlerini izlemeye koyuldum. Esaretimin beni zorunlu kıldığı hizmetler elverdiğince gece ya da gündüz ibadetlerini izlemeye ve anlamaya çalıştım.” (György 2009: 98).

Georgius, son efendisi ile bir özgürlük sözleşmesi yapar (György ‘Schnapp’ 2009: 13). Buna göre Anadolu’daki son zamanlarını özgür olarak geçiren Georgius, kendisini ‘oğlu’ gibi seven bu son efendinin yanında herhangi bir esirden daha fazla değer görür. Bu dönemde muhtemelen İslam inancında olan Georgius’a, önemli imamlardan biri yüksek bir ücret karşılığında kendi camisinde görev verir. Vaazlarını dinleyen komşularından başka, ‘bilgeligi ve tecrübesi’ sayesinde diğer yerlerden insanlar da vaazlarını dinlemek için gelirler. Din ve tasavvuf hakkında öyle bilgisi vardır ki halk önünde vaaz veren birçok imam vaaz vermeyi kendisinden öğrenmiştir:

“Hatta son derece yabancı ve sapkın külliyatları konusunda belli bir bilgiye sahip oldum; bunun sonucunda da en önemli imamlardan biri kendi camisinde bana görev verdi, yüksek bir maaş bağladı, çünkü ona göre bu görevi yerine getirmeye yeterli ve uygundum. (...) Bu bilgelik tecrübe öyle bir noktaya ulaştı ki, toplantılarda sözlerimi dinleyen komşular dışında, başka yerlerden insanlar da vaazlarımı dinlemek için gelir oldular. Halk önünde vaaz eden pek çok imam vaaz etmeyi benden öğrendiler. Efendim tarafından öyle sevildim ki, diğerleriyle konuşurken sık sık beni oğlu gibi hatta ondan da fazla sevdiğini söylediğini duydum. Hatta özgürlüğüme kavuştuktan sonra, olabilecek tüm yolları deneyerek beni vaatler ve dualarla yanında tutmaya kalktı. Ama bilgiye susamış olduğumu bildiğinden ve ‘şimdi gidip eksiklerimi tamamlayacağım ve sonra geri geleceğim bahanesine’ inanıp aldandığından sonunda beni serbest bıraktı. Tüm aileyi üzüntü içinde bırakmıştım. En kısa sürede geri döneceğime dair, Tanrı ve Muhammed’in üzerine yemin ettirdi bana. Belki de hâlâ bir gün eğitimimi tamamlayıp geri dönmemi bekliyordur, böylece her şeyden çok görmeyi istediği şeyin gerçekleştiğini görüp çifte sevinç yaşayabilecektir: Hocalığa yükselişim ve arzusunun gerçekleşmesi.” (György 2009: 144).

Son efendisi, dinî bilgilerini artırması ve sonunda gerçek bir din âlimi olabilmesi için -bir daha dönmek niyetiyle ayrılan- Georgius’un gitmesine izin verir. Bu kısa süreli din değiştirimin yanı sıra, Klockow onun muhtemelen bir Türk kızı ile evlendiğini de belirtir (Coşan 2009: 200). Bu kaçıştan sonraki yıllar için ise kendisi hakkında bilgimiz bulunmuyor. Ancak, Anadolu serüveninden sonra Dominiken tarikatına⁷ mensup bir rahip olan (Williams 1991: 4) Georgius’un yolculuğunun son durağı Roma’dır. Burada Papa IV. Sixtus’un (1471-1484) tercümanı olarak görev almış (Özcan 2013: 112); 3 Temmuz 1502’de Roma’da ölmüştür (Klockow 1994: 14). Cesedi, Piazza della Minerva’da ünlü Pantheon Tapınağı’nın bir arka sokağında bulunan S.

7 Dominiken tarikatı 13. yy.’da Aziz Dominik tarafından kurulmuş, yoksulluğu ve Hıristiyanlığın yayılmasını temel amaç edinen bir Katolik tarikattır. Tarikata bağlı olan ve genellikle *friar* denilen keşişler, manastırlarda yerleşik veya gezgin misyonerler olarak Hıristiyanlığın yayılmasında aktif rol oynamışlardır (Gündüz 2005: 195).

Maria sopra Minerva (Basilica Sanctae Mariae supra Minervam) kilisesinde üç gün sergilendikten sonra yine aynı kilise içerisinde erken dönem Rönesans ressamlarından olan Fra Angelico'nun (Joannes de Foessulis) yanına defnedilmiştir (Palmer 1951: 48). Fra Angelico'nun mezarı bugün görülebilmesine rağmen, Georgius'un mezarı ise belli değildir.

Yukarıda zikredilen bilgilerin büyük bir kısmını onun Osmanlılarla birlikte geçirdiği yirmi yılını anlattığı *Tractatus de Moribus, Conditionibus et Nequicia Turcorum* (Türklerin gelenekleri, görenekleri ve hinlikleri üzerine) adlı kitabından öğreniyoruz.⁸ Kitabın ilk baskısı 1480 yılında Urach'da; daha temiz ve okunaklı ikinci baskı ise 1481 yılında Roma'da yapılmıştır. Avrupalıların Osmanlı Türkleri hakkında önemli başvuru kaynaklarından biri olan eserin 1480-1550 yılları arasında birçok Latin; 1530-31 yılları arasında ise Almanca versiyonları basılmıştır (Palmer 1951: 44). Kitabın Avrupalı entelektüellerin dikkatini çekmesi ise ancak Martin Luther'in 1530 yılında ön sözünü kendisinin kaleme alarak yaptığı baskıyla mümkün oldu (Özcan 2013: 112). Luther, kitaptan hareketle, eserdeki Türklerin dinî tutumları ve âdetleri hakkındaki olumlu açıklamaları Roma Katolik Kilisesine karşı bir nevi polemik malzemesi olarak kullanıyordu (Williams 1991: 4). *Tractatus*, Türkler hakkında verdiği bilgiler sebebiyle o derece dikkat çekmişti ki Türklere tutsak düşmüş Alman asıllı Johannes Schiltberger'in yazdığı ünlü *Als Sklave im Osmanischen Reich und bei den Tataren: 1394-1427*⁹ adlı eserden sonra bu türde Avrupa en çok basımı yapılan ikinci kitap olmuştur (Coşan 2009: 198).

Tractatus'ta Bulunan İki Yunus Emre Şiiri

Kitabın bir Avrupalının gözünden Osmanlı sosyal hayatı hakkında verdiği bilgiler kadar önemli olan bir yanı da *Tractatus*'un sonunda Latince yorumlarıyla birlikte verilen Gotik harflerle basılmış iki Yunus (Yonus¹⁰) Emre şiiridir. Bu şiirlerin dönemin halk söyleyişiyle verilmesinin yanı sıra (=Isti sunt duo sermones in vulgari Turchorum), Yunus Emre divanında tespit edemediğimiz iki manzumenin gün yüzüne çıkması açısından da *Tractatus* önem arz etmektedir.¹¹ Georgius'un yaşadığı bölgeler dikkate alınarak, bu şiirler modern ağız sınıflandırmalarına göre bugün Batı

8 Joël Schnapp'ın Latince Fransızca *Georges De Hongrie - Des Turcs: Traité sur les moeurs, les coutumes et la perfidie des Turcs* adıyla 2003 yılında aktarılan eser Lale Aslan Özcan tarafından Türkçeye çevrilmiştir: *Macaristanlı György - Türkler: Türklerin gelenekleri, görenekleri ve hinlikleri üzerine bir inceleme*, İstanbul 2009. Eser üzerine yapılan diğer bir monografik inceleme için ise bkz. Reinhold Klockow, *Georgius De Hungarica – Tractatus De Moribus Conditionibus Et Nequicia Turcorum*, Böhlau, Köln: Weimar, Wien, 1994. Ayrıca *Tractatus* üzerine yapılan şu doktora tezine de bakılabilir: Stephen Christopher Williams, *Cronica der Turkey, Sebastian Frank's Translation of the Tractatus de Moribus, Conditionibus et Nequicia Turcorum by Georgius Hungaria*, The University of Leeds, Department of German Language and Literature, 1991.

9 Kitap, *Türkler ve Tatarlar Arasında (1394-1427)* adıyla (birinci basım) 1995 yılında Turgut Akpınar tarafından Türkçeye aktarılmıştır.

10 Bu iki şiirde geçen 'Yonus' kelimesi de konu edinerek Yunus Emre'nin adının *Yunus* mu *Yonus* mu olduğu Tezcan (2012)'de tartışılmıştır.

11 "Foy, gotik harflerle kaydedilmiş bu şiirlerin Yunus Emre'ye ait olduğundan şüphe etmişse de o dönemin öteki önemli Alman Türkologları olan Johannes Mordtmann (1852-1932) ve Martin Hartmann (1851-1918) bunların Yunus Emre'nin şiirleri olduğu noktasında görüş birliği içerisindeydiler. Köprülü de bu şiirlerin Yunus Emre'ye ait olduğunu kabul etmiştir." (Tezcan 2012: 127).

Anadolu ağzlarının birinci alt grubuna (bkz. Karahan 1996: 116) dâhil edilebilir.¹² Şiirler üzerine bugüne kadar bir hayli okuma denemesi yapılmıştır. İlk olarak 1901 ve 1902 yıllarında yazılan iki makale ile manzumeleri ilim âlemine Karl Foy tanıtmıştır. Köprülü (1919), Tekin (1987), Tietze (1989), Stein (1995/96) ve Merhan (2016) gibi araştırmacılar tarafından iki manzume tekrar tekrar yorumlanmış, baskıdan kaynaklanan yanlışlıklar çözülmeye çalışılmış, zaman zaman aynı kelime için farklı okuyuşlar önerilmiştir. Tekin'in okuma denemesine karşılık yazdığı makalede Tietze bu konuda her açıdan son sözün söylendiği kanısında değildir (Tietze 1989: 409). Bu yazımda, şiirde geçen (I.1) *Ruenelit*; (I.2) *girm*; (II.1) *Olim endeftherczin bofth*; (II.9) *atli atila, ioltafth, haltafth* kelimeleri ile ilgili benim de önerilerim olacaktır.

Aşağıda orijinal imlaları ile verilen metinler *Tractatus*'un 1481 Roma baskısı 34b sayfasından aktarılmıştır:

Orijinal Metin I ¹³:

Caffil olma athf goefingi. halınga bak oeleni gore.
 Ruenelit itma doennede. yafuclerungdeleni goer.
 Nitftheler yatir duessuebeni. gir nulan tfttheyan ueffuebeni
 Czuemuekleri tfalfabeni. tfttherrybeni olani guer.
 Kym ach iduep kilir zari kuenethdur ellinde uuari.
 Gutfthmifth yatir kari giri myzkynueri guueleni goer
 Czorma hallynkymczene. uuarma yeramanczine
 Kymczini goefdeczini uulsub gyeni iulani goer.
 Hane mehenimet muftafa. huekym itti kaftan kaffa
 Doenne kyme kildi baffa. aldaniben galani goer.
 Aldanma maladuuara kulukeyla haka yar
 Seuigile bile uuara. baki iofafth olani goer.
 Yonus bii czulleri tfattar. halka moriffet fatar
 Genciczi ne hadar duttar czoledigi ialani goer.

Orijinal Metin II:

Janar itfchim goner ofım bon oelim angitftac
 Olim endeftherczin hofth. uululara danitfthag
 Oliczeris belli bean. gılli itfthimis olor ean.
 Tenefthir uftine konp. halk vnginde iuunitfthad
 Hitfch bilmeczem ben nitge idem. hãke ianna czaffaridem
 Yaccallis don geemgidem. bafchfis atta binnitftheg.
 Gelle banga kauum gardafth ola czimdegi ioltafth.
 Kim olaczar banga haltafth ben czinindo egalitfthag.
 Galam ben amalimla hernitgezii halimla

12 Foy ve Merhan'a göre şiirlerin dili 'Balkan Türkçesi özelliği göstermekte olup yer olarak Bosna'da konuşulmuş Türkçe olarak görülmektedir' (Merhan 2016: 86). Fakat Georgius'un anılarında bu bölgede yaşadığına dair bilgi bulunmuyor.

13 Metinlerin orijinal Urach ve Roma baskıları için (Tekin 1987) ve (Tietze 1989)'a bakılabilir.

Gide kauum guule guele. efden ianga donitftheg.
 Sanga aidirem ai paffa. nelergellic3or baffa
 Kiming icziden bagir piffche. kim fchraba kanitfthag.
 Yarrin cziaçzat gurla tfchumla galeik derle.
 Kime mir czeuuan berle. kiming icziden iamtftthag.
 Amal vuer vnda tftfoap amalfifa olor hedep.
 Schol hiffchia olmac3 hezzep. bunda azat olitfthag
 Yonus emdi kil iarak. vtanmeac3in dogri bak.
 Tfcumla galeik derle. atli atila czaiilitfchag.

Şiirlerin Transkripsiyon Sistemi¹⁴

- <c> = /k/ caffil (kafil < gāfil).
 <ch> = /h/ ach (aḥ > ah).
 <c3> = /s/ gendic3i (gendisi > kendisi).
 <e> = çoğunlukla /e/ gelle (gele); nadiren /i/ hāke (haⁿkı > hangi).
 <g> = /g/ gide (gide); /c/ nitge (nitce < nice); /y/ gir (yir > yer).
 <gy> = /y/ gyeni (yeni < yeḡ+i).
 <i> = /i/ bile (bile); /i/ aldaniben (aldanıben); /y/ ialani (yalanı).
 <ng> = /ŋ/ halinga (haliḡa > haline).
 <oe> = /ö/ goer (gör).
 <f> = iki ünlü arasında, /z/ yafuklerung (yazukleruḡ); /s/ muftafa (mustafa);
 nadiren, /ʃ/ uulfub (ulşub < ulşup).
 <fch> = /ʃ/ schol (şol).
 <ff> = /ʃ/ dueffuebeni (düşübeni); /s/ yaccaffis (yakasis).
 <ffch> = /ʃ/ piffche (pişe).
 <fth> = /ʃ/ gardaḡth (gardaş > kardeş).
 <th> = /h/ kuenethdur (künehdur < günahdur).
 <thf> = /ç/ athf (aç).
 <tf> = /ç/ tfattar (çatar).
 <tfc> = /ç/ tfcumla (çumla < cümle).
 <tfch> = /ç/ hitfch (hiç).
 <tft> = /c/ angitftac (aḡıcaḡ < anıcak).
 <tftth> = /ç/ tfttheyan (çeyan < çıyan).
 <u> = /v/ uuarma (varma); /u/ duttar (dutar > tutar).
 <ue> = /ü/ huekym (hükim < hükm).
 <v> = /u/ vnginde (uḡinde < öḡinde).
 <y> = /y/ yonus (yonus > yunus); /i/ tftthuerrybeni (çürübeni).
 <3> = /z/ 3ari (zari < zārī).

14 Stein (1997)'de, Tractatus'ta geçen tüm Türkçe kelimelerin transkripsiyon sistemi incelenmiştir. Burada, Stein'den bağımsız olarak şiirleri inceleyerek kendi oluşturduğum transkripsiyon sistemi tablo hâlinde verilmiştir.

Şiirlerin Fonetik Rekonstrüksiyonu

Sekizli hece ölçüsüyle yazılan şiirlerde zaman zaman Osmanlı imlasının dışına çıkan kelimeler vardır. İkinci şiirde ise hece ölçüsünün bazen yedili bazen sekizli olduğunu görüyoruz. Bu ölçüler 'vulgarize' söyleyişlerin etkisiyle kulaktan kulağa aktarılarak bozulmuş olmalı. (*) işareti ile belirttiğim kelimeler baskıdan kaynaklandığını düşündüğüm yanlışlardır. Üst yazı (üst indis) ile orijinal baskıda bulunmayan, fakat söyleyişe dayalı olduğunu düşündüğüm ses olayları gösterilmektedir.¹⁵ Alt yazı (alt indis) ile orijinal baskıda bulunan fakat hece veznini bozan fazla yazımlar gösterilmiştir. Düzeltmelere rağmen II. metin, hece ölçüsü bakımından sorunludur.

Metin I:

1. Kafıl olma aç gözişi.
*Kürelit itma dönne.	Haliña bak öleni *gör.
Yazuklaruñ deleni gör.
2. Niçeler yatır düşüben, _ı
Sümükleri [=sünüklärü] ça ^ş şa ^ı ben _ı	Yır *yılan çıyan üşüben _ı .
Çürü ^ı ben _ı olanı gör.
3. Kim aḡ idüp kılır zari
Güçmiş yatır kari [=kara] yiri	Künehdür elinde vari
*Miskinneri güleni gör.
4. Sorma halin kimse ^ı sine.
Kim ? ^ı sini göfdesini	Varma *yaramaz ^{se} sine.
Ulşub yeni yulanı gör.
5. Hanı *Mehemmet Mustafa
Dönne kime kıldı bafa [=vefa]	Hükim itti Kaftan Kafa
Aldanıben galanı gör.
6. Aldanma mala davara.
Sevi-yile bile vara.	Kul'uk eyla Hak ^ı a Yar ^ı .
Baki yo ^ı taş olanı gör.
7. Yonus *bu süzleri çatar.
Gendisi ne hadar dutar.	Halka mo ^ı rifet satar.
Sö ^ı ledigi yalanı gör.

Metin II:

1. Yanar içim goner ozim
Olim *endeşesi n ^e *boş _ı	Bon [=ben] ölim ^{imi} anıçak.
Ululara danı ^ı çag.
2. Oliseriz belli be ^ı an.
Teneşir ustine kon ^ı p	Giş _ı içimiz olor e ^ı an.
Halk unjinde *yu ^ı nu ^ı çag.
3. Hiç bilmesem ben *niç _e idem
Yakası don ge ^ı em gidem	Ha ^ı kı yana safar idem.
Başıs ata bini ^ı çeg.

15 Bunların bir kısmı için (Tekin 1987) ve (Stein 1995/96)'dan yararlandım.

4. Gele başa kavum gardaş
Kim olasar başa haldaş	Ola *sine degi ⁿ yoldaş.
Ben sinimde gali ^s içag.
5. Galam ben amalim ¹ la.
Gide kavum güle güle	Her *nicesi halim ¹ la.
Efden [=evden] yaña doni ^s içeg.
6. Saña aydirem ay paşa.
Kim _{in} isiden bağır pişe	Neler gelisor ^{dür} başa.
Kim şaraba kanı ^s içag.
7. Yarın si ^y asat gur ^u la.
Kime mir sa ^y van bir ¹ le	Çumla gale ^y ik [=kalayık] der ¹ le.
Kim _{in} isiden *yanı ^s içag.
8. Amal vür ^c unda ço ^ğ ab.
Şol *kişiya olmaz hezep	Amalsıza olor hedep.
Bundan azat olı ^s içag.
9. Yonus emdi ^{sen} kıl yarak.
Çumla gale ^y ik der ¹ le	Utanmayasın doğrı bak.
Adlı adıla say ¹ içag.

Notlar

1.1. Foy: *kütelik* (1901: 251; 1902: 252); Tekin: *kürelük* (1987: 372); Stein: *kütelik* (Stein 1995/96: 63).

Kelime, Urach ve Roma baskılarında *Ruenelit* biçimindedir. Foy'un 1902'deki ikinci yazısından Prof. Houtsma'nın elinde bulunan diğer nüshaya göre kelimenin ilk harfi *R* ile değil de *K* ile *Kuenelit* şeklinde okunmalıdır; bu nedenle, Houtsma'nın Foy'e kelimenin *günahlük* olarak okunmasının daha uygun olabileceğini belirttiğini öğreniyoruz (Foy 1902: 252). Aynı şekilde, Merhan'ın yayımladığı Frankfurt Üniversitesi Kütüphanesi (Goethe Universität Frankfurt am Main Universitätsbibliothek), Orta Çağ Yazma Eserleri (Mitterlalterliche Handschriften) Ms. lat. qu. 59 numaraya kayıtlı bir mecmuanın 17^a-17^b varakları arasında bulunan nüshada da kelimenin *Kuenelit* şeklinde olduğu görülüyor (Merhan 2016: 87, 88). Merhan'ın bildirdiğine göre, bu yazma Roma nüshasından kopya edilmiş (Merhan 2016: 84); fakat, ilginç bir şekilde şiiri kopya edenin yorumundan ya da hatasından dolayı Roma nüshasında *R* ile başlayan kelime burada el yazısı ile *K* şeklindedir.

Macar Georgius, *Tractatus de Moribus, Conditionibus et Nequicia Turcorum* adlı kitabının son sayfalarında Türkçeye ve Türk tasavvufi şiirine hakimiyetini şu cümlelerle ifade eder:

“Dahası Türklerle o kadar yakın yaşamak zorunda kaldım ki kendi ana dilimi unuttum ve barbarların dilini mükemmel bir biçimde konuşmaya başladım.” (György 2009: 143-4)

“Sonrasında imamların geleneklerine, yaşayışlarına ve ayinlerine ayak uydurdum; bayramlarında, şölenlerinde ve vaazlarında okudukları tasavvuf şiirleri konusunda derin bilgi edindim. Bu şiirlerden büyük bir kısmını ezberlediğim gibi yazıya da geçirdim.” (György 2009: 144)

Türkçeyi ana dilini unutacak kadar iyi bildiğini ifade eden birinden döneminde, muhtemelen, çok meşhur olan ve kulaktan kulağa aktararak Anadolu coğrafyasına yayılmış tasavvufi bir şiiri yazıya geçirmede metni anlaşılacak dereceye getirecek hatalar beklenemez. Burada yazardan ziyade baskıdan ya da eseri baskıya hazırlayan kişiden kaynaklı bir hata aramak daha doğru görünür. Fakat akla yine de şu soru geliyor; kaynaklarda ölüm tarihi 3 Temmuz 1502 olarak verilen (Klockow 1994: 14) Macaristanlı Georgius 1480 Urach veya 1481 Roma baskılarında verilen Yunus ilahilerinde bugün problemlili gördüğümüz noktalara neden müdahale etmemiştir ya da bunlar birer yazım yanlışlığı değil, söyleyişin aynen yazıya aktarıldığı şekiller midir?

Tekin'in *küre+lik* okuyuşunun anlamca *gürelük* (küre 'çiftleşmek isteyen at, eşek' DS 3044; güre 'çiftleşmek isteyen kısarak, dişi eşek' DS 2234; gürelük 'I taşkınlık' DS 2235) ile ilgisi her ne kadar Tietze tarafından sorgulansa da (Tietze 1989: 410) *kürelük* (< gürelük) okuyuşunun anlam yönüyle metne daha uygun olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü burada Tietze'nin iki kelime birbiriyle anlamca tamamen farklı diyerek gözden kaçırdığı şey, *gürelük* kelimesinin ikinci bir anlamının da *küre ~ güre* kelimeleriyle ilintili olarak 'II aşırı istek' (DS 2235) anlamına geliyor olmasıdır. Bu hem *küre ~ güre* kelimesinin Anadolu ağızlarındaki *k ~ g* nöbetleşmesini hem de anlamca metne uygunluğunu teyit ediyor. Öte yandan kelimeye Tarama Sözlüğünde de aynı anlamda tesadüf edilir: 'Türkiye ana gürelük ve buturluk ve taşkınlık tâbir olunur (TTS 722); tosunluk = gürelük, haşarılık (TTS 3832)'. Kayseri iline ait 1611-1626 yıllarına ait Şer'iyye Sicillerinde *gürelük*'in, belki zamanla bir anlam iyileşmesine uğrayarak¹⁶, kişi adı olarak kullanıldığını dahi görüyoruz: 'Gürelük veled-i Acar' (Anzerlioğlu 2009: 162).

Ruenelit (rūnelit ~ rūnelik) kelimesinin yorumlanmasında benim Tekin'den daha iyi bir önerim olmayacak. Foy ve Stein'in *kütülik ~ kütelik* okuyuşlarına ise daha ihtiyatlı yaklaşıyorum. Çünkü baskıda *n* ile *t* harflerinin karıştırılmış olma ihtimalini çok az buluyorum. Buna karşın Gotik harfle (belki Georgius'un el yazısından baskıya aktarmada) yazılıştaki *n* ve *r* harflerinin daha çok karışabileceğini düşünüyorum. Kelimede araştırmacıların ortak olduğu konu ise *-lit*'in aslında *-lik* eki olmasıdır. Bu da herhalde ikinci kelimedeki *t* harfi nedeniyle gerileyici tam benzeşme olarak izah edilebilir:

Kürelit itma < Kürelük itma.

Öte yandan, kelimenin doğru yazıldığını farz edersek kelimenin 'ar. *rawn ~ rün* = adversity, rigour, severity (John. 639); *rewn ~ rün* = şiddet; vehementia, seu adversitas (Men. 2389)' ile bir ilişkisinin kurulup kulumayacağı ise üzerinde düşünülmesi gereken bir düzeltme olarak not edilebilir.

I.2. Foy: *girm ilan çeyan üşşüben* (1901: 247; 1902: 247); Tekin: *girm ilan çeyan üşşübeni* (1987: 373); Stein: (*girm*) *ilan çeyan üşşübeni* (1995: 62).

Gotik harflerle yazılmış Yunus Emre şiirinde bu cümlelerin araştırmacılar tarafından hatalı okunduğu kanaatindeyim. Cümlelerin orijinal yazılışı hem Urach hem de Roma baskısında aynı şekilde: *gir nulan tſtheyan ueffuebeni* şeklindedir.

Georgius'un orijinal baskısında her iki Yunus ilahisi de *sekizli* hece ölçüsüyle yazılmıştır. Fakat aşağıdaki şiirin ilk iki cümlesi dokuzar, son iki cümlesi ise sekizer hecedir. Sorun da burada başlamaktadır.

16 Türkçede bunun ilginç örnekleri vardır: *yabız > yavuz* 'fena, kötü, perişan' anlamında iken 16. yüzyıldan sonra 'iyi, güzel, güçlü, çetin' anlamlarını kazanmıştır. Aynı şekilde *emgek > emek* 'acı, eziyet, zahmet' anlamlarında iken bir işin gerçekleşmesini sağlayan beden ve kafa gücünü anlatır duruma gelmiştir (Aksan 2006: 136).

Nitfheler yatir dueffuebeni.
Czuemuekleri tfaflabeni

Gir nulan tftheyen ueffuebeni.
Tftuerrybeni olani guer.

Foy 1901 ve 1902'deki makalelerinde cümleyi bir dereceye kadar doğru tahlil etmiştir:

girm ilan çeyan üşşüben = böcek yılan çıyan üşüşüp (1901: 247, 251; 1902: 247, 255).

Foy'un hece ölçüsünü tutturabilmek için *üşşüben* kelimesinde -UbAnI yerine zarf-filin -UbAn varyasyonunu kullanarak bir düzeltmeye gittiği görülüyor. Bu değişiklik anlamca şiiri etkilemediği gibi makul ve doğru bir düzeltmedir. Foy'un *yılan* ve (çeyan ~) *çıyan* okuyuşları da isabetlidir. Türkçe transkripsiyon metinlerinde <e> zaman zaman /ı/ sesini de karşılamaktadır: *alten* 'altın' (Yağmur 2016: 171). Fakat Foy'un bu okumada yaptığı fahiş hata *gir* kelimesini *girm* şeklinde düzeltip bu kelimeyi Farsça *kirm* (kirm, kırım = kırtçığáz, böcek, dūd, Men. 3925) ile ilişkilendirmesidir.

Tekin, orijinal metinde böyle bir yazım olmamasına rağmen, belki Foy'un okuyuşunu doğru kabul ederek, *girm* (Farsça, kirm) kelimesinin tamamen atılması; buna ilaveten birinci cümledeki *niçeler* okuyuşunda da çokluk ekinin çıkarılıp kelimenin *niçe* olarak düzeltilmesiyle hece ölçüsünün düzeltilebileceğini, yani şiirin;

Niçe yatur düşübeni, *ilan çayan üşübeni*
Sünükleri çağşabanı, çüriyüben ulanı gör.

şeklinde daha doğru olacağını belirtir (Tekin 1987: 371, 373). Tietze bu konuda Tekin'i haklı bularak '...herhalde kelimeyi kopya eden kişi, burayı yazarken gözü müteakip beyite kaymış, buradaki *giri*¹⁷ kelimesini kopya etmeye başlamış, farkına vardıktan sonra da böylece bırakmış ve daha sonra silmeyi unutmuştur.' görüşündedir (Tietze 1989: 411). Stein ise Tekin ve Tietze'nin fikirlerini ileri sürerek bu konudaki düşüncesini belirtmez (Stein 1995: 63).

Lakin bu okuyuşun hatalı olduğu ve *gir* ya da *girm* kelimesinin maalesef uzaktan yakından bu açıklamalarla bir ilgisi olmadığı kanaatindeyim. Öncelikle, Mohaç savaşında Türklere tutsak olup Anadolu'da dokuz yıl süreyle bulunmuş *Bartholomeo Georgieviz*'in 1553 tarihli *De Turcarum Moribus Epitome* adlı kitabında Latin harflerle verdiği şu Türkçe satırlara bakmak gerekiyor:

Bir Türk ve Hristiyan arasındaki konuşmadan:
T. Ne habar scizum girlerden?
H. Hits neste bilmezom tsaa dimege.
T. Gioldassum varmi tsumumle?
H. Ioch, Ialanuz, gheldum. (Yağmur 2016: 206)

Bir şiir:
Birechen bes on eiledum derdumi
Iarädandan istemiscem iardumi
Terch eiledum zahmanumî gurdumi
Ne ileim ieniemezum glunglumî. (Yağmur 2016: 205).

17 Şiirde üç alt satır sonra geçen *kari giri* [kara yeri] kastediliyor.

Yukarı metinlerde geçen *girlerden* (yirlerden < yerlerden), *gioldassum* (yoldaşum), *gurdumi* (yurdumi) kelimelerinden anlaşılacağı üzere bazı ünlülerin önünde bulunan <g> harfi bir imla yanlışı ya da yabancıların sorunlu telaffuzları değil bir yazım özelliği olmalıdır. Çünkü <g> harfi bu kelimelerde /y/ sesini vermektedir. Georgius ve Georgieviz'in hayatlarının belirli dönemlerinde Anadolu coğrafyasında bir süre bulduklarını göz önüne aldığımızda, her iki yazar da Türkçe kelimeleri Latinceye aktarırken Anadolu'da Türkçe yazmak için kullanılan, 16. yüzyıldan itibaren Karamanlidika¹⁸ (Karamanlıca) olarak da adlandırılmış, Rum alfabesinden etkilenmiş olmalı. Latin harfleriyle verdikleri Türkçe metinlerde bazı izlere bakılarak hem Georgius hem de Georgieviz'in doğrudan duyduklarını yazıya aktardıkları değil, örnek Türkçe metinleri aracı başka bir metinden Latin harflerine aktardıkları düşünülebilir.

Rumca /ɣ/'nin Latin alfabesindeki karşılığı <g> harfidir (Jannaris 1987: 25). *A Historical Greek Grammar* adlı kitabında Jannaris şu açıklamayı yapıyor:

'On the other hand, that the palatal pronunciation of γ as i, then of κ and χ as k and χ before the palatal sonants e, i is accent appears clearly...' (Jannaris 1987: §60).

Yani Rumca /ɣ/ sesinden sonra gelen /i/ ve /e/ sesleri, harfi /g/ yerine /y/ olarak telaffuz ettirmektedir.

Bu yazım özelliğini *yaprağı* kelimesinin yazılışında ikili şekilli olarak Karamanlidika metinlerde de görmekteyiz (örnekler için bkz. Gavriel 2010: 265):

yaprağı / yaprağı:

1764: ιαπραγὺ (iapragu); 1810: γιαπραγιή (giapragi) 1827: γιαπραγιή (giapragi).

Buna uygun yazılışları Georgius'un şu cümlelerinde de görüyoruz:

Gutfhmiſth yatir kari giri. 'Göçmüş yatır kara yiri' [gir = yir > yer].

Gyeni iulani goer. 'Yeni yulanı gör' [yeŋ > yen].

Seuigile bile uaara. 'Sevi-yile bile vara'

Buna göre orijinal metinde *gir* olan, fakat *girm* (< Farsça, kirm = böcek) olarak okunmaya çalışılan kelime aslında metinde doğru şekilde yazılmıştır.

gir = yir, standart Türkçe *ye-r*, yani *ye-* (yeye ~ yiye; yeyecek ~ yiyecek) fiilinden gelmektedir. Öte yandan bu satırda düzeltilmesi gereken tek kelime *nulan* yazılışındadır. *nulan* yerine *iilan* ya da *jilan* imlasından biri olmalıydı (ilam balugi, Megiser; jlán 'yılan' Argenti 262; jılan 'yılan' Men. 5599). Aksi şekilde <u> yerine <i> olarak baskıdan kaynaklanan benzer hataya ilk şiirin sonunda da rastlarız:

bii ezusleri 'bu süzleri'.

Sonuç olarak, şiirin ölçüsü *gir* kelimesi atılmak yerine Foy'un de yaptığı gibi -UbAnI zarf-fiilini -UbAn varyasyonu ile değiştirerek düzeltilmelidir. Böylelikle *sekizli* hece ölçüsü elde edilir. *Sekizli* hece ölçüsünde ise şiirin dizeleri *sekizli* kalıbın türlü duraklarıyla (4+4, 3+5, 5+3 vb.) yazılmış olabilir (Dilçin 2000: 48).

18 "Karamanlı adı Anadolu'nun Türkçe konuşan ortodoks hristiyanlarına verilen bir ad olup ilk defa 1553-1555 yıllarında İstanbul ve Anadolu'da seyahat eden Hans Dernschwam'm seyahatnamesinde *Caramanos* (=accusativus) şeklinde geçmektedir." (Phonetica & Eckmann 1950: 165).

Niçeler yatır düşüben.
Sümükleri [sünük-] ça^şşa^uben

Yır yılan çıyan üşüben.
Çürü^uben olanı gör [gör].

II.1. Foy: *olim endeşesi ne hoş* (1901: 249; 1902: 248); Tekin: *olim endeşesi ne hoş* (1987: 379); Stein: *ölim endeşesi n^e hoş* (1995/96: 68).

Urach ve Roma baskılarında cümle, *olim endefitherczin hoşih* şeklindedir. Foy, Tekin ve Stein bu cümleyi düzelterek *ölim endeşesi ne hoş* şeklinde okuyorlar. Bana göre şiirin geri kalan kısmı ile buradaki anlam uyuşmuyor. Öyle olsaydı şiirin devamında Yunus'un ölüm düşüncesinin güzelliğinden bahsetmesi gerekirdi. Aksine, devamındaki satırlarda bir gün herkesin mutlaka ölümle karşılaşacağından söz ediliyor:

Öliseriz belli beyan.
Teneşir üstine konup

Gizl içimiz olur ayan.
Halk öñinde yuvuncık.

Ölim endeşesi ne hoş ibaresinin Georgius tarafından verilen Latince yorumu *sed quia omnibus commune mori*'dir. Yani 'Fakat herkes birgün ölecek'. Bu anlam *ölim endeşesi ne hoş* ibaresi ile örtüşmüyor. Buna göre özellikle Gotik yazıda birbirine çok benzeyen <h> ve yazılışlarının karışabileceğini göz ardı etmemek gerekiyor. Baskıdan kaynaklı bu karışıklık göz önüne alındığında *hoşih* (hoş) kelimesi *boşih* (boş) olarak düzetilmesi halinde şiirin bütünlüğüne göre anlamın daha doğru olacağı kanaatindeyim:

Yanar içim göner özüm
Ölim endişesi ne boş,

Ben ölimimi açıcık.
Ululara danışıcık.

II.9 Foy 1: *atlı atıyla* (1901: 250, 255); Foy 2: *atlı atıla* (1902: 249); Tekin: *atlı atı(y)la* (1987: 379, Stein: *atlı atıla* (1995/96: 69, 72).

İbarenin orijinal yazılışı Urach baskısında *atlı atilia*; Roma baskısında ise *atlı atıla*; şeklindedir. Foy, düzenlenmiş şekliyle ibareyi *ad-ly ady ile* 'adlı adı ile' (Foy 1901: 250), Tekin'in ise XIII. yüzyıl edebi Türkçesine uyarlayarak *adlu adı(y)la* olarak okumuştur (Tekin 1987: 380). Stein, şiiri fonolojik olarak yeniden yapılandırırken ifadeyi *atlı atıla* (Stein 1995: 69) şeklinde ele alır. Stein'in ibare üzerindeki açıklamalarına bakıldığında *atıla* < *adiyla* (Stein 1995: 72) gelişimi gösterilmiş, muhtemelen burada <t>'nin konuşmada ses değeri olarak yine /t'/yi verdiği düşünülmüş olmalı.

Tekin'in kullanımla ilgili olarak '... bu ibare, şüphesiz ki, *adlu adı(y)la* yerindedir. Bu kelimedede *d* ünsüzünün gerek ilk, gerekse ikinci kelimedede *t* ile yazılmış olması ilginçtir.' (Tekin 1987: 385) demektedir. Fakat bu açıklama metinde <d> ile yazılması gerekirken <t> ile yazılan şu kelimeler için sarf edilmemiştir:

ioltařih 'yoltaş'.
haltařih 'haltaş'.

Yukarıdaki örneklerde <t> ile yazılmış ek *-dař* ortaklık ve beraberlik bildiren isimden isim türetme ekidir: *dindeş, sözdeş, göñüldeř, koldaş, kardaş, yoldaş* vb. (Gülsevin 1997: 116). Ergin, Ekin Eski Türkçede ve Eski Anadolu Türkçesi devresinde ünlü ve ünsüz uyumuna girerek *-dař, -deř, -taş, -teř* olarak çok şekilli bir görünüm arz etmekteyken Eski Anadolu Türkçesi devresinden sonra çok şekilliliğini kaybettiğini ve Türkiye Türkçesi devresine kadar *-dař* şeklinde kullanıldığını belirtir (Ergin 2009: §216). Şu halde yukarıdaki iki kelime tabanında da (yol-, hal-) /l/ sesi ile bittiğini görüyoruz. Türkçe ses uyumuna göre /l/ sedalı sestem sonra ekin sedalı şekli *-dař*

gelmelidir. Burada ise Türkçe söyleyişe uymayan, kelimeyi uyum dışında bırakan sedasız *-taş* varyasyonunun geldiğini görüyoruz.

Benzer bir kullanım için Karamanlidika metinlere bakalım (örnekler için bkz. Gavriel 2010: 265):

Bulunma hali eki için,
yolunde / yolunda:

1764: ιολουντῆ (iolounte); 1810: γιολουντᾶ (giolountà); 1827: γιολουνδα (giolounda).

Kelime tabanında,

iptida / iptidası:

1768: ἰπτῖτα (iptita); 1810: Ἰπτῖτασσι (iptitassi); 1827: Ἰπτῖδᾶ (iptida).

<δ> (/d/) ile yazılması gerekirken örnekler göre Rumca <τ> hem /t/ hem de /d/ sesini karşılayabilmektedir. Dolayısıyla Georgius'un metni Rum harfleriyle yazılmış Türkçe bir metinden Latin harflerine aktarmış olma ihtimali bu kullanımlarla da örtüşüyor. Şu halde, orijinal metindeki *atli atila*, *ioltaşth*, *haltaşth* ne yanlış bir yazım ne de doğrudan telaffuzu gösteren bir şekildir. Georgius kelimeleri doğru şekilde kaydetmiştir. Kelimeler şu şekilde okunmalıdır: *adlı adı-la*, *yoldaş, haldaş*.

Sonuç

Georgius'un kaydettiği iki Yunus Emre şiirinde Rum alfabesinin bazı yazılış özellikleri görülmektedir. Her ne kadar Karamanlidika eserler 16. yüzyıldan sonra görülmeye başlansa da eldeki birkaç kelime örneği bu iki Yunus Emre şiirinin önce Rum harflerine aktarılıp oradan da Latin alfabesine harf harf çevrildiği izlenimini vermektedir. Metin üzerine yapılmış bundan önceki araştırmalar ve benim notlarım metin üzerine son sözü söylemediği gibi metin, farklı bakış açıları ile yeniden işlenmeye hâlâ muhtaçtır.

Kısaltmalar

DS	Derleme Sözlüğü.
John.	Johnson, Dictionary.
Men.	Meninski, Thesaurus.
TTS	Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü.

Kaynakça

- ADAMOVIĆ, Milan (2009). *Floransalı Filippo Argenti'nin Notlarına Göre (1533) 16. Yüzyıl Türkçesi* (Çev. Aziz MERHAN), Ankara: TDK Yayınları.
- AKSAN, Doğan (2006). *Anlambilim*, Ankara: Engin Yayın Evi.
- ANZERLİOĞLU, Yonca (2009). *Karamanlı Ortodoks Türkler*, Ankara: Phoenix.
- COŞAN, Leyla (2009). "Georgius de Hungaria ve Türkler Hakkındaki Değerlendirmelerine Bir Bakış", *Semahat Yüksel Armağan Kitabı* (Haz. Feruzan GÜNDOĞAR, Güler MÜNGAN, Cemal YILDIZ), Ankara: Pegem Akademi, s. 198-207.

- DİLÇİN, Cem (2000). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, Ankara: TDK Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (2003). *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Bayrak Basım.
- FOY, Karl (1901). “Die ältesten osmanischen Transcriptionstexte in gothischen Lettern. Zugleich ein Beitrag zur altosmanischen Litteratur”, *Mittheilungen de Seminars für Orientalische Sprachen an der Königlichen Friedrich Wilhems-Universität zu Berlin*, C. 4, Berlin-Stuttgart, s. 230-277.
- FOY, Karl (1902). “Die ältesten osmanischen Transcriptionstexte in gothischen Lettern II”, *Mittheilungen de Seminars für Orientalische Sprachen an der Königlichen Friedrich Wilhems-Universität zu Berlin. Westasiatische Studien*, C. 5 (Zweite Abtheilung), Berlin, s. 233-293.
- GAVRIEL, Eftychios (2010). “Transcription Problems of Karamanlidika Texts”, *Cries and Whispers in Karamanlidika Books. Proceedings of the First International Conference on Karamanlidika Studies (Nicosia, 11th-13th September 2008)* (Haz. Evangelia BALTA, Matthias KAPPLER), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- GEORGIUS de Hungaria (1481). *Tractatus de Moribus, Conditionibus, Nequicia Turcorum*, Roma: Conrad Fyner.
- GÜLSEVİN, Gürer (2007). *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*, Ankara: TDK Yayınları.
- GÜNDÜZ, Şinasi (2005). “Misyonerlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, s. 193-199.
- GYÖRGY, Macaristanlı (2009). *Türkler: Türklerin gelenekleri, göreneklere ve hinkleri üzerine inceleme ve Michel Balivet - Türk Korkusu* (Çev. Joël SCHNAPP, Türkçeye Çev. Lale ASLAN ÖZCAN), İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- İNALCIK, Halil (2009). *Osmanlı İmparatorluğu Klâsik Çağ (1300-1600)* (Çev. Ruşen SEZER), İstanbul: YKY.
- JANNARIS, Antonius N. (1987). *An Historical Greek Grammar*, Georg Olms Verlag: Hildesheim, Zürich, New York.
- JOHNSON, Francis (1852). *Dictionary - Persian, Arabic, and English*, London: W^M. H. Allen and CO.
- KARAHAN, Leyla (1996). *Anadolu Ağızlarının Sınıflandırılması*, Ankara: TDK Yayınları.
- KLOCKOW, Reinhard (1994). *Georgius de Hungaria. Tractatus de Moribus, Conditionibus et Nequicia Turcorum*, Köln: Böhlau; Weimar: Wien.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1976). *Türk Edebiyatı'nda İlk Mutasavvıflar* (3. Basım), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. [İlk basım İstanbul 1919].
- MEGISERO, Hieronymo (1612). *Institutionum Linaguae Tvrcciae*.
- MENINSKI, Franciscus à Mesgnien (2000). *Thesaurus Linguarum Orientalium Turcciae – Arabicae – Persicae (1680)* (Haz. Stanisław STACHOWSKI – Mehmet ÖLMEZ), C. I-III, İstanbul: Simurg.
- MERHAN, Aziz (2016). “Yunus Emre'nin Latin Harfli İki İlahisi”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, S. 774 (Haziran), Ankara, s. 84-91.
- ÖZCAN, Altay Tayfun (2013). “Macaristanlı Georgius'a Göre XV. Yüzyıl Türkiye'sinde Heterodoks Kesim”, *Diyalog Interkulturelle Zeitschrift Für Germanistik*, S. 2, s. 110-120.
- PALMER, J. A. B. (1951). “Fr. Georgius de Hungaria, O.P. and the Tractatus de Moribus Conditionibus et Nequicia Turcorum”, *Bulletin of the John Rylands Library*, C. 34, S. 1, s. 44-68.
- PHONETICA, I. – ECKMANN, J. (1950). “Anadolu Karamanlı Ağızlarına Ait Araştırmalar”, *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi*, S. 1-2, Ankara, s. 165-200.
- STEIN, Heidi (1995-1996). “Das Türkische Sprachgut Im ‘Tractatus de Moribus, Conditionibus et Nequicia Turcorum’ (1481) Des Georg Von Ungarn, Teil I”, *Archivum Ottomanicum*, S. 14, Wiesbaden, s. 39-78.
- STEIN, Heidi (1997). “Das Türkische Sprachgut Im ‘Tractatus De Moribus, Conditionibus et Nequicia Turcorum’ (1481) Des Georg Von Ungarn, Teil II, Lautgeschichtliches”, *Archivum Ottomanicum*, S. 15, s. 89-118.

- TDK (1965-1993). *Derleme Sözlüğü I (2. bs. 1993), II-XII (1965-1983)*, Ankara: TDK Yayınları.
- TDK (1965-1993). *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü I (1995), II-VIII (1996)*, Ankara: TDK Yayınları.
- TEKİN, Talât (1987). “Yunus Emre'nin Gotik Harfleriyle İki Manzumesi”, *Erdem*, S. 8 (Mayıs), Ankara, s. 367-392.
- TEZCAN, Semih (2012). “Yunus Emre'nin Adı”, *Yunus Emre* (Ed. Ahmet Yaşar Ocak), Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, s. 125-142.
- TIETZE, Andreas (1989). “Gotik Alfabesinde Basılmış Bir Türk Şiirinin Yeni Bir Yorumu Hakkında Görüşler (Çev. Erol MEŞELİ)”, *Erdem*, S. 14 (Mayıs), Ankara, s. 409-418.
- WILLIAMS, Stephen Christopher (1991). *Cronica der Türckey: Sebastian Franck's Translation of the Tractatus de Moribus, Conditionibus et Nequitia Turcorum by Georgius de Hungaria*, Basılmamış Doktora Tezi, The University of Leeds, Department of German Language and Literature, Leeds.
- YAĞMUR, Ömer (2016). “Mohaç Esiri Bartholomeo Georgieviz'in Türklerle İlgili Bir Kitabı: De Turcarum Moribus Epitome (1533)”, *Uluslararası Türkçenin Batılı Elçileri Sempozyumu Bildirileri 5-6 Kasım 2012 İstanbul*, Ankara: TDK, s. 201-216.